

VOORSTELLINGEN

Hugo Koolschijn

Voorstellingen

LEVENSBERICHTEN VAN
EEN TONEELSPeler

2019
DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM

Copyright © 2019 Hugo Koolschijn
Omslagontwerp Moker Ontwerp
Foto auteur Stephan Vanfleteren
Vormgeving binnenwerk Perfect Service, Schoonhoven
Druk Bariet Ten Brink, Meppel

ISBN 978 94 031 4810 6

NUR 301

debezigebij.nl

Een kind te zijn is triest zijn en ontgoocheld.
Wanneer wij ons vervelen,
zegt men dat wij moeten spelen
en wij weten niet wat spelen is.

Als de padvindersfluit,
waarvan gezegd is
dat hij echt is,
die is beloofd en daarom gevraagd,
eindelijk is gegeven,
wordt hij afgenomen
om het geluid.

Wij weten ook wel dat het maar één toon is,
zo hard, zo koud,
door geen manier van blazen te vermurwen.

Maar wij zoeken muziek
En blazen, hoewel het haast pijn doet.
Wij wachten tegen beter weten
Op een melodie, die komen moet,
zo maar vanzelf
licht en zwevend.

‘Enfance’ – L. Th. Lehmann

I

JONGE JAREN

Nu kan ik mijn voet nog uit het te hete bad trekken, wist ik als zevenjarige maar als ik onbekeerd sterf zal ik van eeuwigheid tot eeuwigheid in een brandende hel blijven kermen. En aan onbekeerd sterven kon je niets doen. Geen gebed, geen kerkgang zou je baten. Mijn leven zou alleen maar een korte aanloop zijn geweest naar een nooit eindigende, gruwelijke marteling. Toch nam naar de kerk gaan en bidden de kans om aan deze verschrikking te ontkomen niet weg en de kerk kon alleen dominee Ponjaard zijn. Al het overige was de rechtstreekse weg naar de hel. Niet voor niets had de dominee de Hervormde Kerk verlaten en zijn eigen geloofsgemeenschap gevormd.

Wat je daar moest horen was erg, dat je eeuwige verworpenheid een gerechte straf was, dat als je waarachtig zou geloven God dat in een persoonlijke boodschap zou openbaren. Dan was je gered, maar die kans was zeer klein. Wie wel en niet gered werd stond ook al van eeuwigheid tot eeuwigheid vast. Weinigen waren uitverkoren. Misschien was het anders geweest als deze boodschap alleen uit de mond van de oude man met zijn grijze baard op de kansel had geklonken, maar het vonnis werd nog harder uitgesproken door mijn vader, de man

die elke dag thuiskwam en een slippendrager was van Ponjaard.

Ooit had Ponjaard op woensdagavonden aan catechisatie gedaan, godsdienstonderwijs voor jongeren, maar zijn woorden waren zo indringend dat meegekomen ouders bleven luisteren. De catechisatie veranderde in een korte dienst voor in het zwart gehulde ouderen en werd besloten met een soort overhoring in Bijbelkennis van hun kinderen. Dat duurde maar een paar spannende minuten.

Mijn vader trad op als voorzanger in de plaatsen waar psalmgezing niet door een orgel begeleid kon worden – voornamelijk op de Veluwe – verder als collectant en als chauffeur van Ponjaard. Al vanaf zijn jeugd was Ponjaard zijn maatstaf. Zelfs op vakanties naar het buitenland vervoerde hij de dominee. Ook selecteerde hij de kinderen die overhoord moesten worden op de woensdagavond. Wij moesten aan de beurt komen en een goed figuur slaan. Het was voor zijn behoud ook nodig dat hij ons naar behoren had klaargestoomd.

Wetend dat ik mijn kennis moest laten toetsen, kon ik de eerste keer dat me dit zou gebeuren al een week niet slapen. Toen het moment was aangebroken en ik moest opstaan te midden van de zwartekousendragers met hun nieuwsgierige blikken en met de woedend fonkelende ogen van mijn vader op me gevestigd, kon ik nauwelijks een woord uitbrengen.

‘Je stelt me teleur,’ klonk het van de kansel.

Voor mijn vader was dat een onverdraaglijk gezichtsverlies. Zich in de onheilspellende driftkrampen wrin-

gend die wij van hem gewend waren, beende hij naar zijn auto, laadde zijn zoons, zijn vrouw en zijn moeder in en reed in een tomeloze vaart van het kerkgebouw in het centrum naar ons huis aan de rand van de stad. Later zouden de broers opgewonden zeggen: 'We gingen op twee wielen door de bocht!'

'Jan! Jan!' riep oma, tussen de jongens heen en weer gekegeld op de achterbank.

Te vrezen viel dat mijn moeder niet veel anders deed bij de afstraffing die binnenshuis zou volgen. Om die te ondergaan werd ik uit de auto gesleurd, bij mijn oor gegrepen en door die greep gedwongen om gebukt als een oud mannetje de straat over te steken.

*

In de zomer van 1973 werd Ramses veertig. 'Ik vind het wel het een en ander,' zei hij.

Ik was snel gewend geraakt aan zijn voorkeur voor vage aanduidingen. Hij legde zich niet graag vast. Een al te concrete mededeling zou weleens tot een ongewenst gesprek kunnen voeren. Had hij zich toch tot een duidelijke uitspraak laten verleiden, dan haastte hij zich om er na een diepzinnige pauze aan toe te voegen dat het 'eventueel ook een totaal andere kant op zou kunnen gaan'. Afspraken maken was niet eenvoudig. Met 'ik hou het nog even open' of 'ik laat het nog even op me afkomen' hield hij het voorstel van de ander aan.

Een paar maanden ervoor kwam ik na een repetitie naast hem aan de bar te zitten. Ik vertelde over het

toneelgezelschap van regisseur Erik Vos, waar ik enthousiast begonnen was aan mijn acteursbestaan maar nu weg wilde vanwege aanvaringen met een oudere, geroutineerde collega, die zich al op de eerste repetitiedagen bij improvisatieopdrachten met weerzin van me had afgewend. Ramses ging daar niet op in, maar sprak lovend over Erik Vos en diens initiatieven. Toen ik mijn liefde voor het chanson ter sprake bracht en vertelde dat ik Simon Carmiggelt, die me een dienst bewezen had, een plaat wilde geven van de inmiddels zestig jaar oude Charles Trenet, gleed Ramses van de barkruk en verdween. Hij kende de columnist, die zo bereidwillig was geweest om in de krant te vermelden dat Maria en ik onze poes kwijt waren. Raadselachtig snel kwam hij terug, uit zijn huis had hij een oude grammfoonplaat gehaald: 'Dit zijn de klanken die hij wil horen!'

Thuis luisterde ik naar de plaat. Tussen oorverdovend gekras en getik hoorde ik Trenet vrolijk zingen:

'On est heureux Nationale Sept, on est heureux
Nationale ... Sept!'

*

Ponjaard zat op doktersadvies in Merano. Zijn gezondheid ging hard achteruit. Daar moesten we naartoe, om een of andere reden via de Côte d'Azur. Misschien was daar een zakelijke afspraak, waardoor de reis gedeclareerd kon worden, misschien wilde mijn vader zich daar in de zon begeven, zoals hij graag deed om gebronsd te

rug te komen, of was hij nieuwsgierig naar verboden ge-
neugten. We zouden in Menton verblijven in een door
Hollanders gerund hotel. Op advies van kennissen werd
onderweg eerst gelogeed in de omgeving van Troyes en
de tweede dag in Orange, reserveringen waren gemaakt.

Het viel niet mee. Ook in april was het allemachtig
druk op de weg. Internationaal, regionaal en lokaal ver-
keer maakte gebruik van de Route Nationale. Eerst N19
en dan Nationale Sept.

Zoals altijd beheerst door de angst te veel geld te moe-
ten uitgeven, geen onderdak meer te kunnen vinden en
wie weet te laat te komen om Ponjaard nog levend te
zien, maakte mijn vader van de reis een beproeving.

Sukkelende vooroorlogse auto's met boeren aan het
stuur en langzame vrachtwagens maakten snelle voort-
gang voortdurend onmogelijk.

Soms werd er 'slakkengang' geroepen, 'we halen het
nooit' en 'we doen dit nooit meer!', maar de slingerende
bochten en onoverzichtelijke heuvels maakten de twee-
baansweg te gevaarlijk om te kunnen 'scheuren' zoals
jongens dat noemden. Het steeds weer moeten inhou-
den wekte bij mijn vader verschrikkelijke ergernis. Zijn
woede koelend op het gaspedaal riskeerde hij keer op
keer een frontale botsing als de slee weer loeiend pro-
beerde te passeren. Zeer gevaarlijk waren de hooiwa-
gens, die uitdagend traag rijdend de weg in beslag na-
men. Ademloos meerrijdend zag ik ze al lang van tevoren
opdoemen. De ervaring leerde dat ze na een paar kilo-
meter een zijweg insloegen, maar daar kon mijn vader
natuurlijk niet op wachten. Tierend als een uitzinnige

Louis de Funès in een lachfilm bleef hij steeds weer ver-geefs naar links sturen om dan weer snel achter het hooi te duiken. Hoe kon mijn vader dat riskeren, wetend wat na een vermorzelend ongeluk hem en zijn gezin voor eeuwig te wachten stond? Geloofde hij dat wel echt? En als hij dat echt geloofde, door welke duivel liet hij zich dan nu opjagen?

Hij die zich ooit in zijn vinger sneed en als een dolle door het huis rende: 'Ik bloed dood! Ik bloed dood.'

De dood van Ponjaard maakte een eind aan de kerkgang.

'Oude schrijvers' werden de theologen genoemd wier werken gelezen mochten worden, omdat ze niet afweken van de leer van onze dominee. Ze waren anti-quarisch verkrijgbaar op een adres in Dordrecht. Er werd nu thuis naar de bandrecorder geluisterd met de honderden preken die de laatste jaren van Ponjaard waren geregistreerd. Om nog meer stichtelijke lectuur te verzamelen reed mijn vader met Frits en mij naar Dordrecht.

Waarom had hij altijd haast? Het ongeluk liep goed af, al beweerde een boze tong dat de chauffeur van de Amerikaanse slee had willen 'tripleren' op de driebaansnelweg zonder middenberm vlak voor Rotterdam.

*

Nadat ik mijn vertrek bij Erik Vos had aangekondigd, solliciteerde ik met succes bij Ton Lutz. Ik vond zijn voorstellingen mooi en zijn lessen op de toneelschool

waren me goed bevallen. Hij had flair en humor.

Zijn 'repertoiregezelschap', het gezelschap reisde door het land, bediende schouwburgen in alle provincies, maar kantoor en repetities waren in Amsterdam. Ik hoefde niet meer naar Den Haag te reizen, het repetitielokaal was op loopafstand van mijn huis.

Onderweg passeerde je het café waar Ramses heerste.

Het was eind juli. Maria was nog in Griekenland. Zij en ik bewoonden een zeer kleine etage, driehoog op een van de wallen, tegenover een ziekenhuis. Alleen zijn was onwennig. Ik voelde me stuurloos en vrij tegelijk. Ik was tevreden omdat ik een grote rol te spelen kreeg. Op weg naar huis stapte ik het café binnen. Ramses was er, ver-fomfaaid er dan drie maanden daarvoor. Na één glas wijn begon ik me al ongemakkelijk te voelen. Ik dronk niet echt, moest de volgende dag repeteren en wilde daarvoor nog gaan zwemmen.

'Waar?' vroeg Ramses voor ik het café verliet. Het zwembad was op de Heiligeweg.

De volgende ochtend trok ik een paar baantjes. Toen ik van plan was om me weer op de kant te hijsen, zag ik Ramses wankelend binnenkomen. Ik groette hem met een veel te joviale armzwaai, alsof we elkaar al jaren kenden. Hij reageerde niet en liep terug. Beschaamd zwom ik door. Ik kreeg het koud van zwemmen en kon er ook niets van.

Gelukkig verscheen Ramses weer, in een zwembroek, liep naar de rand van het bassin en wierp zich met een perfecte gestrekte duik in het water. Hij zwom een paar slagen en klom weer op het droge. Ik onthield welk

kleedhokje hij binnen was gegaan en vroeg daar zonder het gordijn te openen of we elkaar bij de koffie op de hoek konden ontmoeten, waar ook de kapper was.

Ik had gehoord dat Ramses eronder leed dat hij een legende geworden was. Dat lijden was niet te zien, maar de legende wel. Niet alleen het zwembadpersoneel staarde met open mond naar de lange gestalte, ook zijn uiteindelijke verschijning bij de koffie werd ademloos bekeken. Hij had in het kleedhokje teksten zitten schrijven en was niet meer in het water gegaan met dat kokette zwembroekje dat hij had gehoord.

‘Dan nog liever helemaal naakt, begrijp je?’ Iets eten wilde hij in geen geval. ‘Ik moet er niet aan denken.’

Hij was ‘out of his mind’. Dat begreep ik niet erg. Hij rookte aan één stuk door, steeds opnieuw naar ‘een vorm van vuur’ zoekend, in de linkerbroekzak, dan weer in de rechter en weer terug naar de linker. Zijn blik dwaalde en zijn mond was onrustig. Ik moest naar de repetitie, die zou vandaag niet lang duren. Hij wilde graag mijn huis even zien.

Via de zolderverdieping, waar onze bovenbuurman Thomas zich oefende in het schilderen van portretten, kwamen we op het platte dak. Thomas was met vakantie, een vriendin met een Amerikaanse geliefde maakte gebruik van zijn zolder.

Toen ik terugkwam van de repetitie verwachtte ik dat Ramses allang vertrokken zou zijn, maar op de trap kwam ik de Amerikaanse jongen tegen. Zijn vriendin had hem gezegd dat er iemand was... nou ja! ‘He must be famous!’

Ramses had zich geïnstalleerd op het dak, met de rug tegen de schoorsteen. In een blocnote met het logo van Heineken schreef hij met opvallend grote letters een Engelse liedtekst, beginnend met 'Lying on a strange roof'. Er kwam het woord 'lad' in voor, dat ik, slecht in Engels, niet kende. Het betekende 'knaap' of 'jongen' en vermoedelijk was ik dat.

Ik vertelde Ramses dat niet Trenet maar Bécaud mijn favoriete Franse zanger was. Ramses had in Duitsland met hem gewerkt voor de televisie. In de jaren vijftig had Bécaud zijn doorbraak beleefd en werd vanwege zijn explosieve optreden 'Mr. 100.000 Volt' genoemd.

Ramses herinnerde zich een van Bécauds eerste successen, waarvan het refrein begon met 'Et moi, pauvre de moi'. We zongen het samen op het platte dak.

Eéééé moi, pauvre de moi.

Ik vond het een eer.

We spraken over het toneel, dat na Aktie Tomaat in beroering was. Je moest goed weten waarom je het deed. Op gebrek aan politiek bewustzijn werd je hard afgerekend.

'Ach, het is allemaal zo waanzinnig oninteressant,' vond Ramses. Dat durfde ik niet zomaar te beamen. 'Ze vinden van mij,' nam Ramses een aanloop, 'ze vinden van mij... dat ik een egotripper ben!' Hij staarde even voor zich uit en sprak toen met kracht een denkbeeldige menigte toe: 'Alsof daar iets op tegen is!!'

Ramses had een taal ontwikkeld die zeer persoonlijk maar ook studentikoos afstandelijk was. Stond er iets ingrijpends te gebeuren dan 'gingen we het krijgen', en

kon het ‘vormen aan gaan nemen’. Deelde je hem mee wat je van plan was dan kreeg je vaak te horen: ‘Je gaat je gang maar’ of ‘Een kleinigheid!’ Viel daarbij de klemtoon op het eerste woordje en liet hij zijn blik dwalen, dan kon je het beter vergeten. Wist hij nog niet hoe hij zou reageren, bijvoorbeeld op een uiting van onzekerheid of twijfel, dan won hij tijd door de muis van zijn hand uitvoerig te bekijken na de aankondiging ‘Wacht even!’ Hij herhaalde je laatste woorden, keek eerst weg en vuurde dan staccato op je af: ‘Het is op een gegeven moment maar wat je er zelf van wil maken, begrijp je?’ Dat laatste klonk bij Ramses als ‘Begraaip je?’

Merkwaardig chic, zoals alles eigenlijk chic was aan Ramses. Zijn aandacht was onweerstaanbaar complimenteus, maar veel wijzer werd je er niet van.

Ik leefde gezond. Drank en sigaretten had ik niet in huis. Ramses ging zelf op pad en kwam na een bezoek aan een gerenommeerde tabakswinkel terug met een duur pakje zwarte sigaretten. De zon begon te zakken en ik kreeg honger. Ik stelde aarzelend voor om in de Poortsteeg wat te gaan eten. Dat was goed, maar het bleef wat hem betreft bij een beetje wijn, en toen gingen we de stad in, naar de bioscoop.

Op weg naar het Rembrandtplein betoogde Ramses dat zelfdestructie, waar een bepaalde manier van leven toe kon leiden, toch eerder bij vrouwen dan bij mannen hoorde, en noemde Edith Piaf, Marilyn Monroe en Judy Garland. In sommige gelegenheden wilde hij zich liever niet vertonen. Ik bracht dat in verband met het geldgebrek dat in de loop van de dag bij Ramses

was ontstaan, maar ik betaalde graag. De film was *Let The Good Times Roll*, veel oude rocksterren, maar Elvis ontbrak tot Ramses' spijt. Ik kreeg onverdiende complimenten. Ik zou een carrière gaan maken als James Dean of de danser Noerejev, op wie ik immers leek. Ik lachte maar wat, het klonk bemoedigend.

Teruggekeerd in mijn huis zaten we wat ongemakkelijk tegenover elkaar. Ik begon poëzie voor te lezen, waar mijn gast misschien helemaal niet op zat te wachten. Me verontschuldigend voor mijn ontbrekende maatgevoel las ik 'Saudade' voor van Slauerhoff, held uit mijn moeders jeugd.

Na het laatste couplet:

Aan de kusten van de oceanen,
In het oerdonker van de bosschen,
Hoor ik 't groot ruisschen nog steeds ontstaan en
Zich nooit meer tot een stem verlossen

keek Ramses me indringend aan, alsof hij water zag branden: 'Over maatgevoel gesproken... nou, nou, nou.' Ik wist niet precies wat ik daarvan moest denken. Hij sloot me in de armen, keek me weer aan en zei: 'Je straalt!'

Straal ik? dacht ik en deed niets dan hem stevig vasthouden.

We maakten ons langzaam los, met nog steeds de brandende blik van Ramses, die vervolgens vroeg of ik shampoo in huis had, zijn haar waste met afwasmiddel, me nogmaals omhelsde en afscheid nam. Hij daalde de

trap af. Ik liep naar de erker. Ik zag hem beneden de steeg in lopen en opgaan in de nacht.

De volgende dag hoorde ik zingen. ‘Eéééé moi, pauvre de moi!’ Ramses stond beneden op de brug, zomers gekleed maar met zijn grote zwarte hoed op, waar hij zuinig op was, want hij had al verschillende hoeden in de strijd achtergelaten.

Ik had het plan opgevat chansons van ‘Mr. Honderd-duizend volt’ te vertalen en aan Ramses te geven. Zo hield ik het contact vast en ik dacht ook dat hij behoefte had aan nieuw tekstmateriaal. Bovendien was vertalen een aantrekkelijke uitdaging. Aan de Franse zanger was bijvoorbeeld gevraagd waarom hij bij hoge of lang aangehouden noten altijd gepassioneerd naar zijn oor greep en dat met de hand bedekte. ‘J’ai peur qu’elle tombe,’ was het ontwijkend snedige antwoord. ‘Ik ben bang dat zij valt,’ zou je in het Nederlands niet kunnen zeggen. Maar wat dan wel?

Ramses vond het misschien wel een idee. Onnodig ging hij me voor naar een grammofoonplatenzaak, haalde het hele schap met de platen van de zanger leeg, inclusief dubbele exemplaren, en beval het personeel het op de rekening van zijn platenmaatschappij te zetten. Zwaarbeladen klommen we weer naar driehoog. Ik had al een proefvertaling en gaf de Nederlandse tekst, terwijl ik de oorspronkelijke versie liet horen.

Aan het eind van het lied keek Ramses weer alsof hij een natuurverschijnsel zag en stamelde bijna: ‘Je gaat op een bepaalde manier nog veel verder dan hij!’

Hoewel ik niet wist wat dat dan voor manier was, beschouwde ik het weer als een aanmoediging.

Ramses gaf me, op welke manier dan ook, vleugels en ik ging hem navolgen.

In de trein naar Friesland waar Maria en ik sinds kort een huis hadden in een klein terpdorp, ging ik in de restauratiewagen zitten, bestelde sherry, begon te schrijven en liet afwezig naar buiten kijkend mijn kaartje knippen door de conducteur.

*

Voor het heil van de ziel was alle aandacht voor het wereldse rampzalig, leerde Ponjaard. De gebeden van mijn vader waren dan ook vooral smekende boetedoeningen voor alle belangstelling die het 'zichtbare en tastbare' betrof. En van nature was mijn vader juist daarin geïnteresseerd. Tastbaar geld, betastende begeerte, zichtbare status. Opvallende auto's, paardrijden, wintersport, buitenlandse vakanties in het algemeen, maar ook gebrek aan respect voor de medemens onderscheidde zijn leven van dat van andere ouders. Glunderend stond hij op de foto naast mensen van aanzien, belde er iemand op tijdens het eten dan liet hij eerst zijn zoons informeren wie er aan de lijn was. Was dat een nederig persoon dan volgde het benauwende commando: 'Zeg dattie kan barsten.'

De zondag begon zaterdagavond stipt om twaalf uur. Later thuiskomen was ondenkbaar. Hoe wij ons ontwikkelden, wat er in ons omging, welke muziek wij beluisterden als hij niet thuis was, welke boeken wij lazen ontging mijn vader volkomen. Toen ik een jaar of zeventien

was, kreeg ik behoefte aan vertroosting op godsdienstig gebied en ging in een reguliere kerk vroeg op zaterdagavond naar het zogenaamde avondgebed. Een doodzonde, géén ander woord dan het woord van Ponjaard!

‘Als mijn vader belt, zeg dan dat we naar de bioscoop zijn,’ drukte ik de moeder van de vriendin die met me meeging op het hart. Verbaasd werd ik aangekeken.

‘Het is meestal andersom!’

Dat klopte, maar het viel niet uit te leggen. Alles was andersom.

Ik was zowel wereldvreemd als vroegwijs. Onbekend met omgangsvormen die buiten onze kring vanzelfsprekend waren, maar gewend aan ongerijmdheden waar anderen zich niets bij konden voorstellen.

*

Toen ik weer na een repetitie het café betrad, trof ik Ramses in een vervaarlijke staat.

‘Je gaat mee!’ commandeerde de legende, trok me aan zijn hand het café uit en schreeuwde tegen enkele passanten: ‘Dat impertinente gekaak!’

Alsof hij daar zelf geen aanleiding toe gaf.

Voor het eerst kwam ik in zijn woning en zag wat ik nog nooit eerder had gezien. Puinhoop of mestvaalt waren niet de goede woorden. Het was een stortplaats. Paden voerden in de achterkamer naar een bank en een bed, in de voorkamer naar een vleugel. Verder was er alleen een zee van verwaarlozing, de keuken was een beeld uit een griezelfilm.

Ik zei nee tegen mezelf. Vastberaden. Ramses begon verwilderd te dwalen door zijn huis, rommelde met losse tapes en ondanks de chaos verrassend goed functionerende apparatuur en liet op zijn beurt wat horen, een autobiografisch lied waarin een moeder werd aangeropen en toen een psalm, een proefopname.

Nooit had ik verwacht uit Ramses' mond, in een stuwend ritme, tekst uit mijn jeugd te horen:

Waarom is 't dat Gij mij verstoot
Waarom verbergt G'uw gunstrijk ogen
ik was van jeugd af aan neergebogen
bedrukt en worst'lend met de dood.
ik moet vol angst uw gramschap dragen
ik ben vol twijfel en verslagen.

Gij hebt en metgezel en vriend
van mij verwijderd in mijn lijden
zodat mijn ziel hoe ze ook moet strijden
bij niemand heul of bijstand vindt.
'k Zoek hen vergeefs, moet eenzaam wenen
al mijn bekenden zijn verdwenen.

De laatste twee regels werden herhaald, zonder pathos. Toch klonk het in deze entourage als een wanhoopskreet. Het bleef stil na de psalm. Ramses zag dat ik en ik dat Ramses moest huilen. Zoveel tranen had ik zelden gestort en nog nooit zien vloeien. We sloegen de armen om elkaar heen en zakten in de berg wanorde.

*

Ik had inmiddels mijn première beleefd. ‘Ik denk aan je,’ had Ramses getelegrafeerd. Ik nam hem mee in de bus voor een voorstelling in Eindhoven. Hij kwam niet opdagen voor de terugreis. Het deed mijn reputatie geen goed. Pronken met de omgang met de ster. De mensen dachten het hunne.

Nog één keer zat Ramses in het huis aan de wal aandachtig naar mijn vertaalpogingen te luisteren.

De tijd vloog voorbij.

‘De bus!’ riep ik in paniek. Het was bijna vijf uur! Dan vertrokken we naar Eindhoven! Ramses’ reputatie redde me. Resoluut stond hij op en voerde me door de steeg naar het Rokin. Hij tikte dwingend tegen het raam van een auto die op groen licht stond te wachten en sprak de chauffeur die verbaasd het raam liet zakken gebiedend toe. ‘We moeten naar het Museumplein en we hebben heel veel haast!’ In vliegende vaart bereikten we het plein waar de toneelbussen vertrokken. Ramses nam nog de tijd mijn handen vast te pakken, zijn blik te laten dwalen over de verkleurende bomen en plechtig te verklaren: ‘Het is herfst!’

*

Ik was er altijd van uitgegaan dat je een geliefde voor je kon winnen door bijvoorbeeld bereid te zijn uren vergeefs op haar te wachten. Een noodlottige strategie. Op Maria hoefde ik niet te wachten. Ze was iets ouder dan